

İran İslami Bankacılık Sistemi Üzerine Bir Deęerlendirme¹

Hüseyin KARAMELİKLİ

Karabük Üniversitesi

Naseraddin ALİZADEH

Ankara Üniversitesi

Öz

1979 İslam devrimi sonrası İran İslam Cumhuriyetinin en önemli amaçlarından biri ülke ekonomisini İslami öğretilere uygun olarak yeniden düzenlemek olmuştur. Bu amaca ulaşmanın önceliklerinden biri faizsiz İslami bankacılık sistemini tanımlayıp uygulamaktır. Bu araştırmada sözü edilen girişim ele alınmıştır. Bunun için İran'ın İslam fıkhına dayanan bankacılık sisteminin işleyişı ve sonuçlarına bakılmıştır. Devrimin ideolojik öncelikleri ile ulaşılan sonuçlar örtüşmemektedir. Bankaların iflasa karşı korunma talepleri veya devlet sübvansiyonlarından elde edilen kazançlar bankacılık sistemini olumsuz etkilemiştir.

Anahtar Sözcükler

İran bankacılık sistemi, İslami bankacılık.
JEL Sınıflaması: E50.

An Evaluation on Iranian Islamic Banking System

Abstract

One of the most important aims of the Islamic Republic of Iran after the 1979 Islamic Revolution was to reorganize the economy of the country in accordance with Islamic teachings. One of the priorities of achieving this aim was to define and implement the Islamic banking system without interest. This article deals with this initiative. The banking system operation in Iran based on Islamic jurisprudence is examined. The ideological priorities of the revolution and the achieved results do not overlap. Requests of banks about protected against bankruptcy or making the profits from the state subsidies have adversely affected the banking system.

Keywords

The banking system of Iran, Islamic banking.
JEL Classification: E50.

GİRİŞ

İran İslam Cumhuriyeti ekonomisinin kendine özgü karakterleri ve dinamikleri vardır. Bu ekonominin dinamikleri, onun tarihsel ve siyasal gelişimlerinin göz önünde bulundurmasını gerektirmektedir. Ekonominin tümü bankacılık işkolu dahil devletin sıkı denetimi altındadır.

¹ Bu makaledeki miladi takvime göre tarihlendirmeler, İran'da kullanılan güneş yılından çevrilerek elde edildiğinden, yeni yılın 21 Mart'ta başlaması dikkate alınmalıdır. Sonraki araştırmacıların kullanılan kaynaklara kolaylıkla erişmeleri açısından kaynaklar orijinal dilinde de (Farsça) verilmiştir.

İran'a özgü koşulları, kurumlarının evrim süreçlerini ve farklı yapılar arasındaki ilişkileri bilmeden ülkenin ekonomisini genel kuramlarla incelemek yanlışlara yol açar. İran bir petrol ihracatçısıdır ve ithal ikameci politika uygulamaktadır. Büyük üretim alanları kamusalştırılmış ve kamu etkisi ekonomide çok büyüktür. Birçok tüketim mallara sübvansiyonlar verilmektedir ve ekonomi devlet tarafından yönlendirilmeye çalışılmaktadır.

İran İslami finansının en büyük merkezlerinden birisidir ve dünyadaki toplam İslami finans varlıklarının %40'ı İran'da bulunmaktadır (SERPAM, 2013). Ülkede bankacılık işkolunun tamamı İslami finans kurallarına göre yapılandırılmıştır. Sonuç olarak İran'ın bankacılık sistemini değerlendirmek İslami finansını anlamakta yardımcı olur. Özellikle konvansiyonel bankacılığın bulunmadığı bir ortamda ve tamamen İslami bankacılık sisteminin hüküm sürdüğü bir mali ortamda İran örneğinin incelenmesi sistemin güçlü ve zayıf noktalarını ortaya koymakta yardımcı olabilir.

1. İRAN'DA BANKACILIK TARİHÇESİ

Bugünkü İran bankacılık sisteminin anlamak için tarihi gelişim göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle İran ekonomisinin mevcut durumunu oluşturan etkenlerin bilinmesi faydalı olacaktır.

1.1. Bankacılık sisteminde önemli gelişmeler

İran'ın ilk bankası Tahran'da 1888 yılında İngilizler tarafından açılmıştır. "Banke Cadide Şarq" (شرق جدید بانک) adıyla tanınan bu bankanın merkezi Londra'daydı, Hindistan ile Uzak Doğu'da şubeleri bulunmaktaydı (Abadi ve Hoseyini, 2010)². Bu ilk yabancı bankanın çalışmasından bir yıl sonra İran Şahi Bankası (ایران شاهی بانک) İngiliz uyruklu Reuters sahipliğinde kuruldu ve kuruluşundan itibaren İngiltere yasalarına bağlıydı. Bu banka ilk para basma hakkını da aldı (Nategh, 1992)³. Reuters'e verilen bu tavizin nedeni 1870'lerden başlayan reformların sürdürülmesi ve serbest ticarete ivme kazandırmaktı (Jones, Bostock, Gerenstein, & Nichol, 1986). 1890'da ise Banke Esteqrazi İran (ایران استقراض بانک) bir Rus vatandaşı tarafından açılmıştır (İmandoost, 2010)⁴. Türkiye'de kurulan Osmanlı Bankası 1922'de Tahran, Hamadan ve Kermanshah şehirlerinde şubeler açmaya başlamıştır. 1924'te Rus ve İran Bankası iki ülke arasında ticareti genişletme adına Sovyetler Birliği tarafından kurulmuştur (Pejuyan ve Shafii, 2004)⁵. İran Meşrutiyet Meclisinin (1906-11) amaçlarından biri milli banka kurmak olsa da ilk İran bankası, Banke Pahlavi Qoşun (بانک پهلوی قشون), 1925'te askeriye emeklilik fonu tarafından askerin mali disiplini düzenlemek için kurulmuştur. İran'ın 1948'de başlayan ilk kalkınma planı projelerini finanse edebilecek bankaya ihtiyaç duyularak 1949'da "Banke Barnameh" (برنامه بانک) kurulmuş, ardından İran'ın ilk özel bankası olan "Banke Bazerganiye İran" (بانک بازرگانی ایران) 1950'de faaliyete başlamıştır. İran Merkez Bankası ise 1940'da para piyasasını düzenleme amacıyla faaliyete başlamıştır (Taghavi, 2005)⁶. Bu banka ileriki yıllarda birçok özel ve kamu bankasının açılmasına öncüllük etmiştir (Abadi ve Hoseyini, 2010).

11 Şubat 1979'da İran İslam Devrimi sonuçlanmış ve bankacılık sistemi tamamen değişmiştir. 1979'da İran'ın 28 özel bankasından 13'ü İranlı ve yabancı özel ortaklara aitti. 1980'da Devrim Şurası İran'ın banka sistemini millileştirmiştir. 28 bankanın tümü, 16 mali şirket ve iki yatırım firması kamulaştırılmıştır. İslami öğretiler gereği faizsiz bankacılık kurulması nedeniyle faiz yerine ücret kavramı kullanılmıştır (Abadi ve Hoseyini, 2010). İslami bankacılığa en önemli konu olarak görülen faizsiz bankacılık sistemine geçmek adına dini referanslar

2. Abadi, ع. ز., & حسینی, ر. ع. (1389). سیر تحول بانکداری از آغاز تاکنون. بانک و اقتصاد, 1(110), 17-27.

3. ناطق, ه. (1371). بازرگانان در داد و ستد با بانک شاهی و رژی تنباکو. پاریس: انتشارات خاوران.

4. ایماندوست, ص. ب. (2010). از بحرانهای مالی دوره قاجار تا شکلگیری نظام بانکی ایران. پژوهش نامه تاریخ, 5(18).

5. پژویان, ج. & شفیعی, ا. (1387). تحلیل ساختار در صنعت بانکداری ایران: کاربرد تجربی شاخص U دیویس. فصلنامه اقتصاد مقدری, 5(4), 81-105.

6. تقوی, م. (2005). اقتصاد کلان. تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.

çerçevesinde tüm bankacılık sistemi İslami bankacılık çerçevesinde düzenlenmiştir (İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2004)⁷. Bunun için İslami öğretilerden yola çıkılarak yeni ticaret, finansman, kredi temini ve kredi alma yöntemleri tanımlanıp uygulanmaya başlanmış ve karzulhasana (الحسنه قرض) gibi yeni fonlar açılmıştır (Pejuyan ve Shafii, 2004). Bu köklü değişmeye ek olarak bankacılık sistemi dünya finans piyasalarından yalıtılmıştır. Amerika Birleşmiş Devletlerinin İran'a yönelik müeyyideleri ABD elçilik binasının işgalinden sonra başlamıştır. Müeyyideler farklı nedenlerle günümüze kadar İran'ın bankacılık sisteminin dünyadan yalıtılmış halinin sürmesini etkilemiştir.

1.2. Bankaların Kamusallaştırılması

Daha önce değinildiği üzere devrimden sonra İran'daki tüm bankalar kamusallaştırıldı. Bu kamusallaştırmanın üç önemli nedeni vardı. Birincisi, yeni ideolojiye göre mevcut bankalar riba almakla İslami kuralları çiğnemekteydiler ve bankaları kamulaştırmak, temelden İslami bankacılığın oluşturulmasında ilk adım gibi görülüyordu. İkincisi, devrimde ve sonrasında yaşanan birtakım istikrarsızlıklar ve bazı insanların mallarına el konulması özel bankalara güvensizliği doğurdu. Bu süreçte mevduatların bir kısmı bankalardan çekilip yurt dışına aktarılmış, bankaların sorunlu kredileri oranı artmıştır. Üçüncüsü, yabancıların da hissesi olan bankalar İslami, milliyetçi ve sol akımlarca sömürge aracı gibi algılanıp kapatılması bağımsızlığın önkoşulu gibi görülmekteydi (Pejuyan ve Shafii, 2004). İslami Devrim Şurasının kanun teklifi ve mecliste onaylanan Bankaların İdaresi kanunu sonucu, bankalar ve bankacılık sistemi yeni tüzüklerle yeniden düzenlenmeye başlanmıştır. Bankaların İdaresi tasarısının 17'inci maddesi kamusallaştırma dışında bazı bankaların birleştirilmesini öngörmüştür. Dolayısıyla 1980'dan başlayarak Milli (ملی بانک), Sepah (سپه بانک), Saderat (صادرات بانک) ve Refahe Kargaran (رفاه بانک) önceden olduğu gibi ancak sıkı devlet denetimi altında faaliyetlerine devam ettiler, Ticaret Bankası (تجارت بانک) eski 12 bankanın birleşmesinden, Millet Bankası (ملت بانک) da 10 eski bankanın birleşmesinden doğdu. Ayrıca, Sanat ve Maden Bankasını (معادن و صنعت بانک) kurmak için iki eski banka, bir yatırım şirketi ve bir sanayi garanti fonu, Keshavarzi Bankasını (کشاورز بانک) kurmak için iki eski banka ve Maskan Bankasının (مسکن بانک) kurulması için iki eski banka ve tüm inşaat yatırımları yapan büyük firmalar birleştirildi. Sonuç olarak altısı ticari ve üçü uzmanlaştırılmış banka olmak üzere dokuz banka faaliyet izini alabildi (Kashi, 2012)⁸. Böylelikle, yeni bankalar hükümetlerin ekonomide geniş müdahalelerine araç oluşturdu, siyasetçiler makro tercihlere ve sektörlerin çıkarlarına uygun kaynakları tahsis edip kamu bankalarını istedikleri alanlara kaynakları yönlendirmek için kullandılar (Pejuyan ve Shafii, 2004). Kamu bankalarının tekeli durumu 1998'da onaylanan yeni kanuna değin sürmüştür. İran Merkez Bankası'nın yayımladığı son bilgilere göre 2017'de İran'da sekiz devlet bankası (Milli, Sepah, Toseye Saderat, Sanat ve Maden, Keshavarzi, Maskan, Post Banke İran ve Tose'ye Taavon), 21 özel banka, beş kredi kurumu ve iki Karzulhasana bankası faaliyet göstermektedir.

1.3. Özel Bankalar

İran'da 1950'den piyasaya girmeye başlayan özel bankaların sayısı 1971'de 21 ve 1979'da 31'e ulaşmış durumdaydı. Özel ve yabancıların da ortak oldukları bankaların yasaklanmasına karşın devrim kurumlarına bağlı olan Bonyade Mostaza'fan ve Canbazan Mali Kurumu (جانبازان و مستضعفان بنیاد اعتباری و مالی موسسه) Merkez Bankası'nın izni olmadan 1995'te faaliyete başlamıştır. 1972'de yasalaştırılan Para ve Banka Kanunu'na dayanarak, 1998'de banka dışı mali ve kredi kurumlarının çalışmaya başlamasına izin verilmiştir. Bu kanunun yürürlüğe girmesi özel bankaların kurulması için ilk adımdı. İran'ın Üçüncü Ekonomik Kalkınma Planı Kanunu özel bankaların da kurulmasını öngörerek özel bankaların açılmalarının önündeki yasal engelleri kaldırmıştır. 98'inci madde, kanunun amacını mali piyasalarda rekabetin artması, tasarruf ve yatırımları teşvik etme, kalkınması için ortam oluşturulması ve bu amaçların

⁷ بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. (1383). قانون عملیات بانکی بدون ربا (بهره). تهران.

⁸ کاشی، ف. خ. (1391). اندازمگیری رقابت در صنعت بانکداری کشور، با رویکرد پانزار- راس. دانشگاه پیام نور.

anayasanın 44'üncü maddesine dayandığını açıklamaktadır (Saberian, 2010)⁹. Anayasanın 44'üncü maddesi kamu, ortaklaşa ve özel ekonomik çalışma ve mülkiyete İslam ilkelerine karşı olmama koşuluyla izin vermektedir. Özellikle dini liderce ilan edilen Anayasanın 44'üncü maddesinin ana hatlarının (Makro Politikaları) üçüncü fıkrası sonucu Merkez Bankası hariç devlet bankaları da özelleştirilmeğe başlamıştır (Kazerooni ve Efshari, 2008)¹⁰. 2001'de Para ve Kredi Şura'sının kararname ile bankaların iç tüzüğü hazırlanıp aynı yıl içinde Eghtesade Novin (نوین اقتصاد) ve Parsiyan (پارسیان) bankaları devrim sonrası ilk özel bankalar olarak çalışmaya başladılar. 2001'den sonra yeniden özel bankaların faaliyetine yasal ortamın sağlanması ve bazı bankaların özelleştirilmesi ile 2017'de özel bankaların sayısı 21'e ulaşmıştır.

1.4. Diğer Kredi Kuruluşları

Önce de değinildiği gibi İran'da mali piyasaların devlet tekeline çıkarılması mali ve kredi kurumlarına verilen izinlerle başlatılmıştır. Dünya Bankası'na göre 2011'de İran'da 5000 adet banka dışı kredi kurumu vardı. Bunların içinde ise 3500'ü Karzulhasankarz-ı hasen kurumuydu ancak bu kurumların fiziki ve mali sermayelerinin üçte ikisi Karzulhasan fonlarına aitti. Ayrıca mali ve kredi kurumlarının sermayesinin %90'ı 6 kuruma aitti. Mali kurumlar bankalarla rekabet edebilmek için bazen yüksek faiz oranları ödemekle risklerini artırıyor (Sepehvend, 2016)¹¹.

2. FAİZSİZ BANKACILIK SİSTEMİNDE TİCARİ BANKALARIN İŞLEMLERİ

İran bankaları kaynak toplama ve kaynak tahsisi yanında farklı işlemler de yapmaktadır. Yüksek getirisi olan birtakım projelerin yüksek sermaye gerektirmesi nedeniyle bankalar kimi zaman kendi alt şirketleri yardımıyla piyasada fiziksel yatırım yapmaktalar. Ayrıca İran'a özgü birtakım koşullardan dolayı diğer ülkelerde sık görülmeyen bazı görevleri de üstlenmek zorunda kalmışlardır. Örneğin, İran Merkez Bankası yüksek enflasyonları denetmek için piyasada nakit alışverişlerin aracı olan kâğıt para basımını kısıtlayarak küçük rakamlarla para basmaktaydı ve 2008'e değin nakit alışverişler için kullanılan Çekbank (بانک چک) bankalar tarafından basılıp piyasada kullanılmaya başlandı. Ancak bu tarihten sonra Merkez Bankası İrançek adıyla benzer bir ürünü piyasaya sürmüştür.

Tablo 1 İran'a özgü faizsiz bankacılık sisteminde banka işlemleri özetlemektedir. Bankaların üstlendiği işlemlerin bir sırası İslami kaynaklara dayanarak yeniden tanımlanıp uygulanmış, bir sırası da modern bankacılık işlemlerine uymaktadır. Dolayısıyla İran'da bir tür karma bankacılık sistemi çalışmaktadır (Schoon, 2016). Bu sistemi anlamak için modern bankacılık işlemlerinin tanımı dışında İran'ın İslami ekonomi yorumunu da kavramak gerekmektedir. Tablo 1'de gösterildiği gibi bankalar kaynaklarını cari ve vadeli Karzulhasana ve Süreli Yatırım Hesapları olmak üzere üç yoldan temin ederler. Karzulhasana sözleşmesinde borç veren kişi veya kurum borç verdiği malı veya değerinin aynısını geri almak koşuluyla malını karşı tarafın adına geçiriyor/borç verir (Arabmazar ve Keyghobadi, 2006)¹².

⁹ صابریان, س. (1389). ارزیابی عملکرد بانکداری خصوصی در ایران. تازه های اقتصاد, 8(128), 120-126.
¹⁰ کازرونی, س. ع., & افشاری, م. (1387). اصل 44 قانون اساسی و چالشهای فراروی بانکداری خصوصی در ایران. اطلاعات سیاسی اقتصادی, (250),

¹¹ سپه وند, م. (1395). جایگاه مؤسسات اعتباری و واسطه‌گری مالی غیربانکی در نظام مالی. تهران.
¹² عرب مازار, س. ع., & کیقبادی, س. (1385). جایگاه قرض الحسنه در نظام بانکی ایران. اقتصاد اسلامی, 6(22),

Tablo 1. İran'a özgü faizsiz bankacılık sisteminde ticari bankaların işlemleri

Kaynak temini	1. Cari Karzulhasana hesapları 2. Vadeli Karzulhasana hesapları 3. Süreli Yatırım hesapları	
Kaynak kullanım tahsisi	1. Karzulhasana	
	2. Takas Sözleşmeleri	1. Taksit satışı 2. Mülkiyet koşuluyla Kira 3. Selef anlaşmaları 4. Bey' 5. Ciale
	3. Medeni ve Hukuki Ortaklık Sözleşmesi	1. Menafaa 2. Mudarebe 3. Muzaraa 4. Müsakat
	4. Direkt yatırım	
Bankacılık Hizmetleri	1. Fatura tahsilatı 2. Havale 3. Teminat mektubu 4. LC ve dış ticaret işlemleri 5. Senetlerin tahsili 6. Kiralık kasa hizmetleri 7. Vekalet ve vesayet	
Değerli kâğıtlar alım satımı		
Döviz ve sikke altın alım satımı		

Ticari bankalar kaynak tahsisinde dört ana yöntemi kullanabilirler. Birincisi Karzulhasana (الحسنه قرض) yöntemidir. Bankalar üç durumlarda karzulhasana ödemeler yapabilirler:

- Çalışmak için araçları ve imkânları olmayanlara ortaklaşa çalışma imkânlar sağlamak için.
- Ziraat, hayvancılık ve sanayi başta olmak üzere üretime destekte bulunmak için.
- Zaruri gereksinimleri karşılamak için.

İkinci kaynak tahsis yöntemi takas sözleşmeleridir ve beş türden oluşmaktadır:

1) Taksitli satış, belli bir mal veya hizmetin vadeli, değişik veya eşit taksitlerle satışına denir. Taksitli satış sözleşmesi iki türdür:

- Üretim birimlerinin işletme sermayelerini sağlamak için yapılan satışları.
- Üretim araçlarını, makinelerini ve tesisatlarını taksitle satmak.

2) Mülkiyetini devralmak koşuluyla kiralamak, bir konutu taksitlerle bir gerçek veya tüzel kişiye satmaktır. Bu durumda satın alan kişi belli bir tarihe değin sözleşmede belirlenen kira ve yükümlülüklerini karşılarsa konuta sahip olur (Riyahi, 1999)¹³.

3) Selef (سلف) anlaşmaları, gelecekte üretilecek malları bir belli değerle önceden satın almaya denir (احمدیان, 1394). Bankalar, üretici gerçek veya tüzel kişilere işletme (döner) sermayesi sağlamak adına onların üretecekleri malları önceden satın alabilir.

4) Bey' (بيع), İslami kurallara uygun biçimde alışveriş yapmaya denir. Bu koşullar alışverişte alıcı ve satıcının baskı altında olmamaları, satın alınan malın satıcıya ait olması, satıcı ve alıcının yetişkin ve akil olmaları ve malda değişim gerçekleşecekse önceden belirlenmesi gibi konuları içermelidir (صابر, 1386).

5) Cia'le (جعلاله), bir sözleşmeye göre bir kişi veya müteahhittin belli bir iş karşılığında ödeyeceği belli tutara denir. Örneğin bir firma belli bir teknik sorunu çözebilen gerçek veya tüzel kişiye önceden belirlenmiş tutarda ödeme yapmayı üstelenebilir.

Kaynak tahsisinin üçüncü yöntemi medeni ve hukuki ortaklıktır (حقوقی و مدنی مشارکت). Medeni ortaklık anlaşmasında en az iki gerçek veya tüzel kişi belli bir faaliyet için nakit veya nakit olmayan sermayelerini birleştirirler. Bu ortaklık, faaliyetin veya malın kısıtlı bir bölümü için değil tümü için yapılır ve elde edilen kazanç anlaşmaya dayanarak paylaşılır. Bankalar ortaklık konusu belli olmak koşuluyla üretim, ticaret ve hizmet sektörlerine olanak sağlamak için medeni ortaklık anlaşması yapabilirler (Nazarpoor ve Mollakarimi, 2015)¹⁴. Ortaklık yeni şirketlerin sermayelerinin bir bölümünü sağlamaya veya var olan şirketlerin hisselerinin bir bölümünü satın almaya denir. Üretim, ticaret ve hizmetle bağlantılı girişimleri geliştirmek için bankalar kurulmuş veya kurulmakta olan şirketlerin hisselerini satın alabilirler (Nazarpoor ve Keshavarziane Peyvasti, 2013)¹⁵. Ortaklık sözleşmeleri dört türdür.

a) Mudarebe (مضاربه) sözleşmesinde sermaye sahibi, sermayeyi ticarete kullanıp kazancında ortak olma koşuluyla karşı tarafa nakit kredi sağlamayı üstelenir. Bankalar ticaretin genişlemesi için hakiki veya hukuki şahıslara nakit sermaye sağlayabilirler.

b) Muzaraa (مزارعه) sözleşmesinde bir gerçek veya tüzel kişi sahip olduğu tarla veya arazini belli bir süre için kira verip elde edilen üründe sözleşmede belli olduğu koşullar ve oranlarla ortak olur.

c) Musakat (مساقات) sözleşmesinde muzaraa ile farklı olarak meyve bahçesi gibi yeni bir bitki veya ağacın dikilmesi gerekmeyen çiftlik kiraya verilerek elde edilen kazanç sözleşmede belli olduğu gibi iki taraf arasında paylaşılır (Sobhani, 1990).

d) Kaynak ihtisasının dördüncü yöntemi doğrudan yatırımlardır. Doğrudan yatırım, üretim ve kâr amaçlı kalkınma projelerinin sermayesini karşılamaya denir (Selami, 1986)¹⁶.

Tablo 1'de gösterildiği gibi ticari banka hizmetleri fatura tahsilatı, havale, teminat mektubu, LC ve dış ticaret işlemleri, senetlerin tahsili, kiralık kasa hizmetleri, vekâlet ve vesayet olmak üzere yedi türden oluşmaktadır. Ayrıca bankalar, değerli kâğıtlar, sikke ve altın alım satımı işlemlerini yapabilirler. Bu hizmetler ve işlemler modern bankacılığın işlevleri ile örtüşmektedir.

¹³ Riyahi, N. A. (1378). قرارداد اجاره به شرط تمليك مقررات و ضوابط حاکم بر آن. کانون. (13),
¹⁴ نظرپور, م., & ملاکریمی, ف. (1394). بررسی قرارداد مشارکت مدنی بانک مرکزی از دید قواعد فقهی. اقتصاد اسلامی,
15 (57), 137-166.

¹⁵ نظرپور, م., & کشاورزبان پیوستی, ا. (1392). الزامات احیای عقد مشارکت حقوقی راهبردی برای تحقق بانکداری PLS در نظام بانکداری بدون ربا. راهبرد اقتصادی, 2 (7),
¹⁶ سلامی, غ. (1365). حسابداری عملیات بانکی بدون بهره. حسابدار. (18),

3. BANKACILIK SİSTEMİN İŞLEYİŞİ

Bankacılık işlemleri sıkı bir biçimde kanunlarla sınırlandırılmıŐtır. İŐlami kuralların yansıra kredi mekanizması da kamu tarafından yönlendirilmektedir. Ekonomide beklenen kâr oranları belirlenip o oranlarda kredi verilmesi istenmektedir. Ayrıca devlet bütçesinde kanuni bir madde gereğince her sektöre farklı miktar ve oranlarla kredi tahsis etmeleri zorunludur.

3.1. Beklenen Kâr Oranları

Hükümet her yıl için beklenen kâr oranlarını bankalar ve banka dışı mali kuruluşlara bildirmektedir. Böylece bu kuruluşların verdikleri kredileri her sektöre özel, belirlenen oranlarla tahsis etmeleri gerekmektedir. Beklenen kâr oranları TEFE veya TÜFE ile karşılaştırıldığında kolaylıkla gerçek faiz ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2. Ekonominin değişik sektörleri ve faaliyetlerinde beklenen kâr ve TÜFE-TEFE enflasyon oranları.

Yıl	İhracat	Ticaret	Konut	Endüstri	Tarım	TÜFE'de Büyüme	TEFE'de Büyüme
1978	9	14	9-12	9-12	5-12	-	-
1979	8-12	8-12	4-8	6-10	4-8	33,33	-
1980	8-12	8-12	4-8	6-10	4-8	25,00	-
1981	8-12	8-12	4-8	6-10	4-8	20,00	-
1982	8-12	8-12	4-8	6-10	4-8	16,67	-
1983	8-12	8-12	4-8	6-10	4-8	14,29	-
1984	8-12	8-12	8-12	6-12	4-8	12,50	-
1985	8-12	8-12	8-12	6-12	4-8	0,00	-
1986	8-12	8-12	8-12	6-12	4-8	33,33	-
1987	8-12	8-12	8-12	6-12	4-8	25,00	-
1988	8-12	8-12	8-12	6-12	4-8	26,67	-
1989	8-12	8-12	8-12	6-12	4-8	15,79	-
1990	17-19	17-19	12-14	11-13	6-9	13,64	-
1991	18=<	18=<	12-16	11-13	6-9	20,00	22,73
1992	18=<	18=<	12-16	13	9	23,33	29,63
1993	18	18-24	12-16	16-18	12-16	21,62	22,86
1994	18	18-24	15	16-18	12-16	35,56	32,56
1995	18	22-25	15-16	17-19	13-16	49,18	47,37
1996	18	22-25	15-16	17-19	13-16	23,08	26,19
1997	18	22-25	15-16	17-19	13-16	16,96	15,09
1998	18	22-25	15-16	17-19	13-16	18,32	18,85
1999	18	22-25	15-16	17-19	13-16	20,00	22,76
2000	18	22-25	15-16	17-19	13-16	12,90	16,29
2001	18	23=<	15-16	16-18	14-15	11,43	11,11
2002	17	22=<	14-15	15-17	13-14	15,81	13,48
2003	15	21=<	15	16	13,5	15,50	15,71
2004	14	21=<	15	15	13,5	15,34	16,89
2005	16	16=<	15	16	16	10,25	8,78
2006	14	14	13	14	14	12,06	11,46
2007	12	12	11	12	12	18,16	14,95
2008	12	12	11	12	12	25,43	20,93
2009	12	12	11	12	12	10,74	7,39
2010	12,14	12,14	11,14	12,14	12,14	12,43	16,59
2011	14,15	14,15	11,15	14,15	14,15	21,51	34,23
2012	14,15	14,15	11,15	14,15	14,15	30,50	32,40
2013	14-15	14-15	11-15	14-15	14-15	34,79	34,44
2014	22>=	22>=	14-16	22>=	22>=	15,52	14,89
2015	20,21	20,21	14-16	20,21	20,21	11,96	4,89

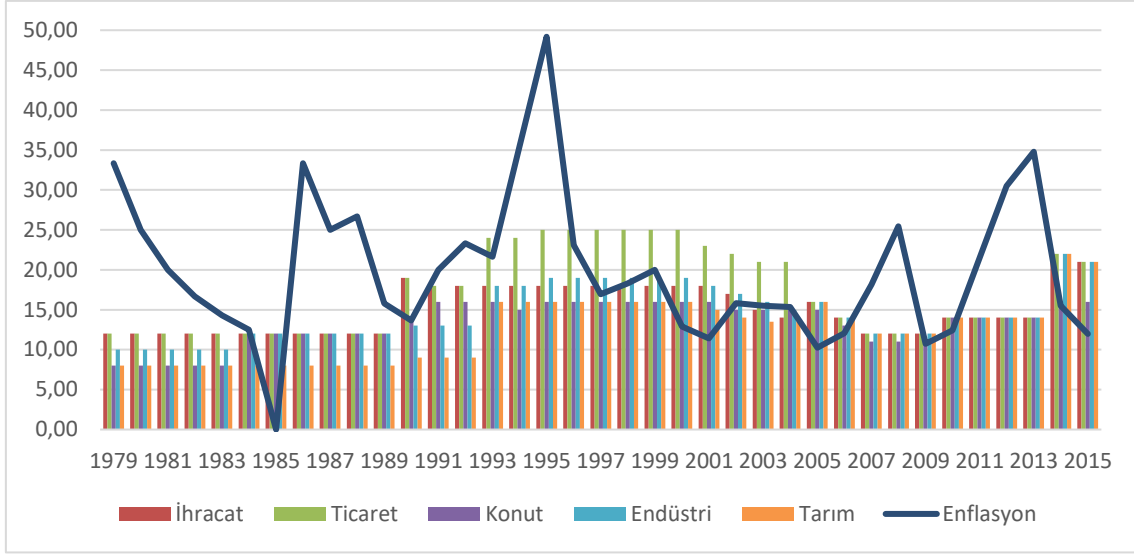
Kaynak: İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası.

Tablo 2 bu oranların büyüklüğünü ve şekil 1 görsel olarak durumu sergilemektedir. Birkaç yıl dışında İran'da enflasyon oranları iki haneli ve bazen %20'nin üzerinde olmuştur. Ayrıca enflasyon oranlarına bakıldığında zaman içinde belli bir trendin olmadığı göze çarpıyor. Örneğin 1985'de enflasyon %12,5'ten aniden sifıra düşmüş ve bir sonraki yıl %33'e çıkmıştır. Bu durum İran ekonomisinin kendine özgü dinamiklerinden kaynaklanmaktadır. Çeşitli yaptırımlar ve petrol fiyatındaki dalgalanmalar bu durumu açıklayabilir. Enflasyondaki belirsizlik tüm ekonomiyi negatif yönde etkileyebilir (Shahabadi, Selmani ve Velinia, 2016)¹⁷.

1979 devrimi öncesi %30'u aşan enflasyon devrim sonrası ve özellikle İran-İrak savaşının (1980-88) ilk beş yılında sürekli ve sert bir biçimde düşüş yaşamıştır ancak 1986'da çarpıcı biçimde artarak bir yıl süresinde %0 oranından %30'lara ulaşmıştır. Savaşın son yıllarındaki bu artış devletin karşılaştığı bütçe sorunları ve artan müeyyidelerin de göstergesi olabilir. Bu yıllarda tarım sektöründen beklenen kârlar öteki sektörlerle göre daha düşüktür. 1983'e değin tarım sektörüyle birlikte en düşük kâr beklentisi olan konut sektöründe bu yıldan sonra artış yaşanmıştır. Bu dönemde sanayi sektörünün kâr beklentisi tarım ve konut sektöründen biraz yüksek olsa da en yüksek kâr beklentisi ticaret sektörüne aitti. Savaştan sonraki iki yılda en önemli olgu enflasyon oranında düşünün ve kâr beklentilerinde artışın gerçekleşmesidir. Rafsancani hükümetinin (1989-1997) ilk iki yılına denk gelen bu dönemde gözlemlenen enflasyon düşüşü. 1990'dan sonra yerini sürekli enflasyon artışlarına bıraktı. 1990-95 döneminde enflasyonda artış meydana gelmiştir ancak Rafsancani hükümetinin son iki yılı ve Hatemi hükümetinin (1997-2005) tümünü kapsayan sonraki 10 yılda sert dalgalanmalar meydana gelmemiştir. Bu dönemin önemli farklarından biri enflasyonun zirve yaparak 1994-6 yıllarında %50'lere ulaşmasıdır. İkinci farkı enflasyonun dalgalanmalarla düşerek 2005 yılında %10 olmasıdır. Üçüncü farklılık 2004 yılından başlayarak ticari girişimlerden beklenen kârın düşüşü ve tarım sektöründen beklenen kârın artışıdır. Ahmedinejad hükümetinin (2005-2013) ilk yarısı petrol gelirlerinde sert artışların yaşandığı dönemdir. 2006-8 döneminde petrol gelirleri ve enflasyon zirve yapmıştır ancak her ikisinde de 2008'de düşüş meydana gelmiştir. Ticaretin beklenen kârlarında 2004'dan başlayan düşüş sürmekteyken 2005'te konut işkolunda beklenen kârda da düşüş yaşanmıştır. Böyle olunca ilk kez olarak konut işkolunda beklenen kârlar tarım sektöründen de düşük bir oranla tarım, sanayi ve ticaret sektörünün beklenen kârları eşitlenmiştir. 2008-9 yıllarında daha düşük enflasyona karşın nükleer müeyyidelerin daha da sıkılaştığı ve petrol gelirlerinde sert düşüşlerin gerçekleştiği 2010-13 döneminde enflasyon yeniden zirve yapmıştır. Bu dönemde konut işkolunda beklenen kârda önemli bir değişim görülmemektedir ancak ticaret, tarım ve sanayinin beklenen kâr oranlarında artış gözlemlenmiştir. Ruhani hükümetinin başlamasıyla düşük enflasyonlar ve nükleer müeyyidelerin kaldırılması amaçları kendini 2013-15 yıllarında enflasyon oranında gözlemlenen düşüşlerde göstermektedir. Ayrıca 2014-15 yıllarında ticaret, sanayi ve tarım sektöründeki beklenen kârlardaki artış yerini ılımlı bir düşüşe bırakmıştır.

¹⁷ شاه آبادی، ا.، سلمانى، ی.، ولى نیا، آ. (1395). ارتباط تورم و نااطمینانى تورمى در ایران با تأکید بر انتظارات عقلایى. *دوفصلنامه اقتصاد پولی مالی*, 23. (120)

Şekil 1. Farklı sektör ve işkollarında beklenen kâr oranının üst sınırı ile enflasyon oranının karşılaştırılması

Şekil 1 bankacılık işkolunda mevcut, beklenen kârlar ve enflasyon oranını göz önüne sermektedir. Bu şekilde beklenen kâr oranlarının üst sınırları gösterilmesine rağmen çoğu yıllarda kâr oranları enflasyonun altında kalarak bir tür negatif reel faiz etkisi yapmıştır.

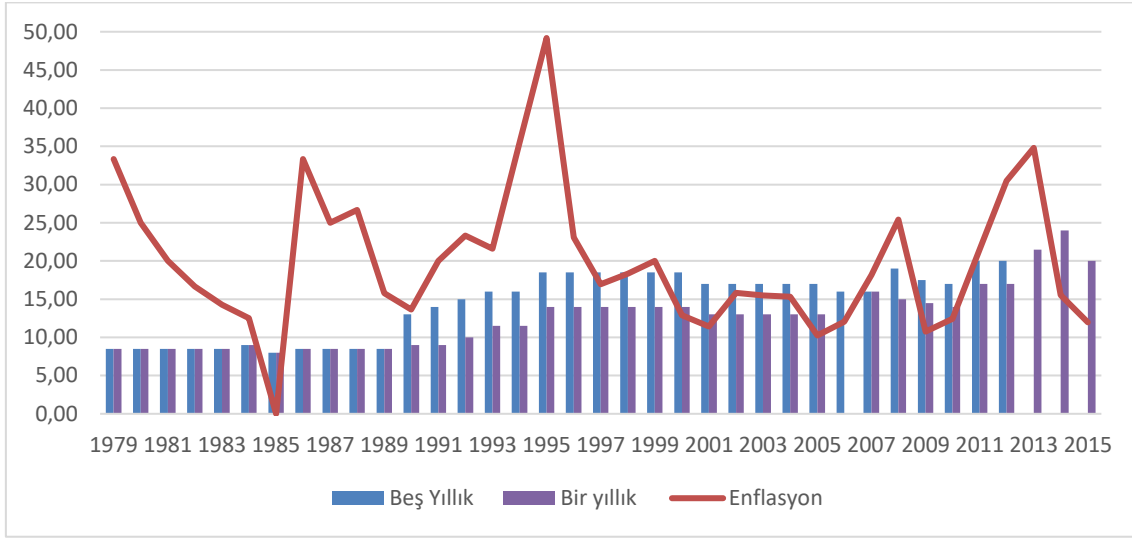
3.2. Mevduata Uygulanan Kâr Oranları

Mevduata uygulanması gereken kâr oranları da devlet tarafından belirlenip mali kuruluşlara bildirilmektedir. Bu oranları enflasyon oranları ile karşılaştırmamızda fayda vardır.

Tablo 3. İran'ın ticari bankalarında mevduata uygulanan kâr oranları

Yıl	Kısa Dönemi Mevduat	Özel Kısa Dönemli Mevduat	Bir yıllık Mevduat	İki Yıllık Mevduat	Üç Yıllık Mevduat	Dört Yıllık Mevduat	Beş Yıllık Mevduat
1978	9	-	10	10	10	10	10
1979	7	-	8,5	8,5	8,5	8,5	8,5
1980	7	-	8,5	8,5	8,5	8,5	8,5
1981	7	-	8,5	8,5	8,5	8,5	8,5
1982	7	-	8,5	8,5	8,5	8,5	8,5
1983	7	-	8,5	8,5	8,5	8,5	8,5
1984	7,2	-	9	9	9	9	9
1985	6	-	8	8	8	8	8
1986	6	-	8,5	8,5	8,5	8,5	8,5
1987	6	-	8,5	8,5	8,5	8,5	8,5
1988	6	-	8,5	8,5	8,5	8,5	8,5
1989	6	-	8,5	8,5	8,5	8,5	8,5
1990	6,5	-	9	10	11	11	13
1991	6,5	-	9	10,5	11,5	11,5	14
1992	7,5	-	10	11,5	13	13	15
1993	8	-	11,5	13,5	14,5	14,5	16
1994	8	-	11,5	13,5	14,5	14,5	16
1995	8	10	14	15	16	16	18,5
1996	8	10	14	15	16	16	18,5
1997	8	10	14	15	16	16	18,5
1998	8	10	14	15	16	16	18,5
1999	8	10	14	15	16	16	18,5
2000	8	10	14	15	16	17	18,5
2001	7	9	13	13-17	13-17	13-17	17
2002	7	9	13	13-17	13-17	13-17	17
2003	7	9	13	13-17	13-17	13-17	17
2004	7	9	13	13-17	13-17	13-17	17
2005	7	9	13	13-17	13-17	13-17	17
2006	7	7-16	7-16	7-16	7-16	7-16	16
2007	7	7-16	7-16	7-16	7-16	7-16	16
2008	9	12	15	16	17	18	19
2009	9	12	14,5	15,5	16	17	17,5
2010	6	8-11	14	14,5	15	16	17
2011	7-15	10-15	17	18-18,5	18,5-19	19-19,5	20
2012	7-15	10-19	17	18-18,5	18,5-19	19-19,5	20
2013	7-20	10-23	17-21,5	18-21,75	18,5-22	19-22,25	20-22,75
2014	10-22,2	11-23	22-24	-	-	-	-
2015	10-18	11-18	18-20	-	-	-	-

Şekil 2. İran'ın ticari bankalarında mevduata uygulanan kâr oranı (Yüzde – Üst sınır)

Tablo 3 ve Şekil 2’de gösterildiği gibi kısa dönem mevduat dışında, başka mevduata uygulanan kâr birbirine eşit ve daha yüksektirler (özel kısa dönemli mevduatın verileri mevcut değildir). Şekil 1’de gösterilen enflasyon oranıyla karşılaştırılırsa devrimin başlangıç yıllarında enflasyon oranı uygulanan kâr oranlarından daha yüksektir ancak 1985’te enflasyon bu kârların altına düşüp sonra yükselişe geçmiştir. Uygulanan bu kârlar ılımlı dalgalanmalar dışında savaş döneminin genelinde sabit kalmıştır; yalnız, 1989 yılında savaşın bitmesi ve Rafsancani döneminin başlamasıyla 1995’e değin kârlar ve enflasyon hızla artmıştır. Ayrıca üç ve dört yıllık mevduata uygulanan eşit kâr dışında bu sürede mevduatın süresi arttıkça uygulanan kâr da artmıştır. Rafsancani hükümetinin son iki yılı ile örtüşen 1995-97 yıllarında enflasyonda düşüş yaşansa da mevduata uygulanan kâr değişmemiştir. Hatemi devletinin ilk üç yılına denk gelen 1997-9 yıllarında bu süreç devam etse de 2000-2 döneminde bir düşüş gerçekleşmiştir. Ayrıca 2001 yılından başlayarak iki, üç ve dört yıllık mevduata eşit en az ve en çok kâr aralıkları belirlenmiştir. 1997-2002 döneminin önemli bir bölümünde bir yıldan fazla süresi olan mevduatın kârları enflasyondan daha yüksek olmuştur. Kârlar ve enflasyon görünen süreç, 2001’den 2005’e (Hatemi hükümetinin son ve Ahmedinejat hükümetinin ilk yılına) değin sürmüştür. Ancak 2005-6 yıllarında mevduata uygulanan kârlarda bir düşüş ve enflasyonda yükseliş meydana gelmiştir. 2008 yılında, uygulanan kârlar ve enflasyonda artış ve 2009’da yeniden düşüş yaşanmıştır. Ahmedinejat hükümetinin son üç yılında (2010-3) enflasyonda ve yaptırımlarda sürekli yükseliş ve kârlarda duraksamalarla birlikte artış gözlemlenmektedir. Ruhani hükümetinin ilk yılları olan 2013-5 döneminde enflasyonda düşüş gerçekleşip uygulanan kârlarda da artış durdurulmuştur.

İran’da uygulanan belirlenen mevduat kârı genelde enflasyonun altında kalmıştır ve bu durum mevduat sahiplerinin zararı anlamına gelmiştir. Ancak son yıllarda enflasyonun düşmesi ve banka ve diğer mali kuruluşların rekabeti neticesinde durum tamamıyla tersine dönmüştür. Daha önce negatif reel faize alışan İran ekonomisi aniden yüksek reel faizle karşı karşıya gelmiştir. Bazı bankalar veya banka dışı kuruluşların iflas etmesi mali piyasasının belirsizliğini artırmıştır.

3.3. Bütçe Kanunu Maddesi Gereği Kredi

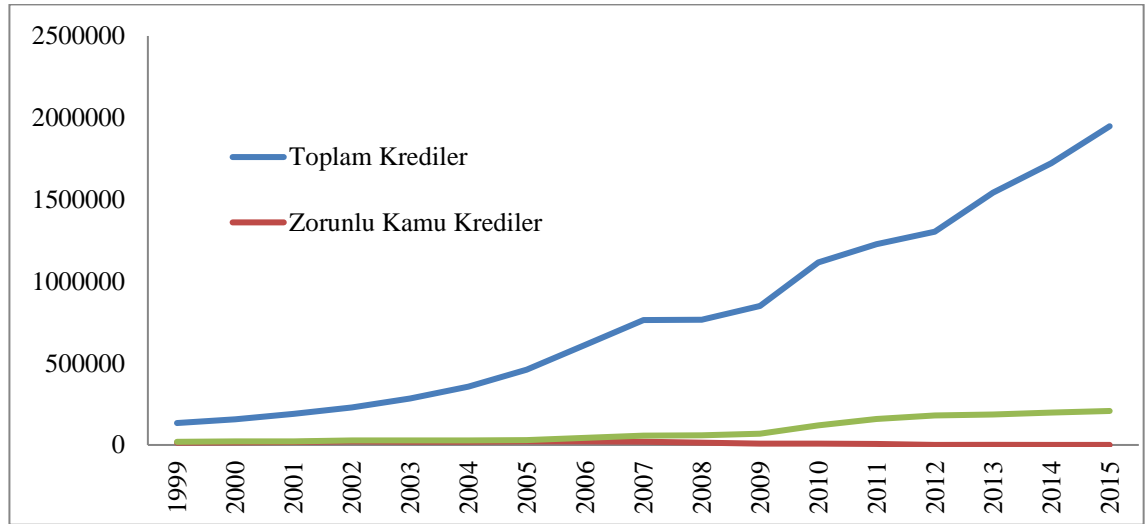
Sosyal adaleti koruma ve bir takım ihtiyaç duyulan sektörlerde yatırımların artışını sağlama amacıyla mevcut kâr oranlarının altında krediler verilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Bu kredilerin sözü edilen amaca uygun verilmesini sağlamak adına tüm kredi kuruluşlarına zorunluluk getirilmiştir. Tablo 4 bu kredilerin nominal değerlerini ve zorunlu kredilerin toplam kredilerden payını göstermektedir.

Tablo 4. Toplam krediler ve var olan kâr oranları altında kamu ile kamu-dışı bölümlere tahsis edilmesi gerektirilen zorunlu kredilerin değeri (Milyar Riyal- Yüzde)

Yıl	Toplam Kredi	Zorunlu Krediler		Zorunlu Kredilerin Toplam Kredilerden Payı	
		Kamu	Kamu Dışı	Kamu	Kamu Dışı
1999	134048	14269	19086	10,64	14,24
2000	176907,5	17331,1	23713,6	9,80	13,40
2001	237450,2	23211,7	27255,1	9,78	11,48
2002	320796,2	29531,3	39870,9	9,21	12,43
2003	442397,6	29953,3	44297,9	6,77	10,01
2004	608407,5	33017,7	45799	5,43	7,53
2005	832831,7	40583,4	52243,6	4,87	6,27
2006	1179723	40717,2	83283,9	3,45	7,06
2007	1615791	40271,2	118952,8	2,49	7,36
2008	1813250	32308,9	138904,2	1,78	7,66
2009	2103916	20735,8	171665,8	0,99	8,16
2010	2903482	19440,8	312122,4	0,67	10,75
2011	3456633	16967,6	444648,7	0,49	12,86
2012	4067591	2972,4	564670,1	0,07	13,88
2013	5347918	2556,4	644385,5	0,05	12,05
2014	6240944	3650,7	715069,4	0,06	11,46
2015	7292800	4000	777400	0,05	10,66

Kaynak: İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası

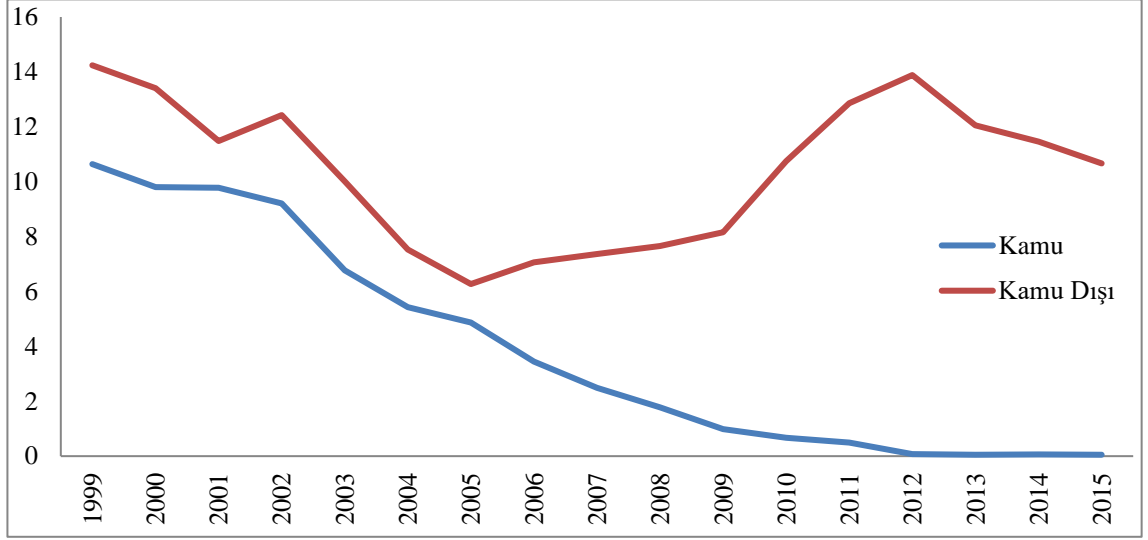
TÜFE indeksi temel alınarak kredilerin gerçek değerleri hesaplanırsa toplam, zorunlu kamu ve kamu dışı kredilerin değişimi şekil 3'te gösterildiği gibi elde edilir.

Şekil 3. Toplam krediler ve var olan kâr oranları altında kamu ile kamu-dışı bölümlere tahsis edilmesi gerektirilen zorunlu krediler

Şekil 3'te gösterildiği gibi 1999-2015 döneminde gerçek toplam krediler ve zorunlu kamu dışı kredileri sırasıyla yaklaşık 15 ve 11 kat artmıştır. Ancak kamuya ayrılan zorunlu kredilerde sert düşüş yaşanarak 2015'te 1999'dakinin 0,07 katına düşmüştür. Dolayısıyla, zorunlu kamu dışı

kredilerde artış gözlemlense de toplam kredilere ayak uyduramamıştır. Zorunlu kamu ve kamu dışı kredilerin toplam kredilerden payı (Tablo 4’te son iki sütün) Şekil 4’te eğrilerle gösterilmiştir.

Şekil 4. Zorunlu kamu ve kamu dışı kredilerin toplam kredilerden payı

Şekil 4’te gösterildiği üzere 1999 yılında kamu ve kamu-dışı zorunlu kredilerin toplam kredilerden payı sırasıyla yaklaşık %11 ve %14 iken Hatemi hükümeti döneminde sürekli azalarak 2005’te sırasıyla yaklaşık %5 ve %6 oranlarına düşmüşlerdir. Ahmedinejad hükümetine denk gelen 2005-2013 döneminde zorunlu kamu kredilerinde düşüş sürerken zorunlu kamu-dışı krediler ters bir eğilim izleyip 1999’da orana ulaşmıştır. Ruhani döneminde zorunlu krediler politikası Hatemi dönemine benzer bir eğilim göstermektedir; nitekim zorunlu kamu kredilerinde azalma sürerken kamu-dışı krediler de %12’den %10,5 oranına düşmüştür.

3.4. Kamu ve kamusal olmayan sektöre verilen krediler

Kamu ve özel kesime verilen kredilerin incelendiğinde resmi istatistiklerde bazı kalemler göze çarpıyor ve burada onların açıklamasında fayda vardır. Ticari belgeleri satın alma, ticari işlemler sonucu ödeme ile ilgili yükümlülük getiren değerli kıymetli evrakları satın almaya denir. Üretim, ticari ve hizmet sektörüne yardımcı olmak için bankalar bu birimlerin ticari belgelerini kurallara uygun indirimle satın alabilirler. Amval Muamalat, selef sözleşmesinin içerdiği varlıkları ve taksitli satmak alınan malları içermektedir. Murabaha alışverişinde, satıcı tüm giderleri göz önünde bulundurarak malın en son fiyatını alıcıya belirterek belli bir oranda kazanç talep eder.

Bankalar ve banka-dışı mali kuruluşların verdiği kredilerin detaylarını incelemek çok faydalı bilgiler sağlamaktadır. Tablo 5 Kamu ve Kamusal Olmayan sektöre verilen kredilerin farklı akitlere göre istatistikleri sunarken Tablo 6 akitlerin oranını yüzde olarak göstermektedir. Bu verilerin yorumlanması çok geniş bir incelenmesi gerekmektedir ve burada verilerin incelenmesi okuyuculara bırakılmıştır.

Tablo 5. Kamu ve Kamusal Olmayan sektöre verilen krediler (Milyar Riyal)

Yıl	Bankalar ve Banka-dışı Kredi Kurumları	Karzulhasana	Mudarebe	Selef	Medeni Ortaklık	Cia'le	Taksit Satış	Temellük Koşuluyla Kira	Konut	Hukuki Ortaklık	Doğrudan Yatırım	Ticari belgeleri satın alma	Amval Muamalat	Tarihi Geçmiş Borçlar	Ötekiler	Murabaha
1984	728,8	78,4	134,6	26,8	109,1	2,4	247,5	12,9	0	26	4,4	85	0	0	1,7	-
1985	1851,4	199,1	293,6	58,8	244,1	25,6	603,8	16,9	0	135,8	65,9	186,2	0	0	21,6	-
1986	2773,9	321,4	429,2	108,9	384,2	37,9	990,9	22,1	0	182,2	74,4	176,5	0	0	46,2	-
1987	3885,8	411,9	491,4	151,2	539,3	70,9	1657,5	31,9	0	276,7	64,3	120,3	0	0	70,4	-
1988	5206,1	507,5	570,3	255,3	608,7	143,8	2454,4	39,1	0	371,6	67,5	52,6	0	0	135,3	-
1989	7547,4	564,5	811	505	965,2	384,2	3532,7	41	0	435,4	97,6	41,9	0	0	168,9	-
1990	11159,2	639,8	1141,9	588,6	1620,6	740,2	5469,9	43,2	0	509,9	143,5	32	0	0	229,6	-
1991	16311	682	1581,9	809	2900,7	1142,9	7668,3	118,2	0	785	211,8	16,6	0	0	394,6	-
1992	21406,5	775,8	1810,6	1424,2	3757,6	1290,8	9947,9	111,4	0	1107,7	409	20,4	0	0	751,1	-
1993	27758,3	1288,7	2093,1	1924,2	4831	1664,7	12486,6	192,8	0	1321,3	726,4	27,1	0	0	1202,4	-
1994	35598,9	1561,8	2596,6	2222	6433	2360,9	16299,5	298,4	0	1281,4	842,2	22,1	0	0	1681	-
1995	43651,9	2048	2947,2	2398,3	8468,9	3049,7	19661,5	422,4	0	1189,8	763,6	15,1	0	0	2687,4	-
1996	58013,1	2603,3	3912,6	2878,7	11385	3836	25168,5	624	0	2184,5	1614,8	10,3	0	0	3795,4	-
1997	71069,5	3271,1	4548,3	3730,4	8270,1	1139,4	39804,1	552,4	0	3352,7	1809	11,3	0	0	4580,7	-
1998	92787	5430	5576	5714	9040	1259	53773	617	0	2899	1645	12,1	0	0	6821,9	-
1999	134048	6100	8391	8970	13750	2267	37904	813	42121	3604	2009	15	1145	6959	0	-
2000	176907,5	7507,5	10885,8	12401,1	17502,5	2756,5	50913,2	1107,6	56752,2	3908,8	2103,7	25,1	1489,2	9554,1	0	-
2001	237450,2	10643,8	13095,9	17755,7	20394,5	3748,7	74633,7	1580,1	73736,6	3867,6	2228,5	19,9	1139,7	14605,5	0	-
2002	320796,2	23001,6	18167,2	21498,5	20630,7	4640,4	105957,7	3400,3	95129,7	4162,9	2594,1	53	1954,9	19605,2	0	-
2003	442397,6	25794,9	27450,9	26871,5	29828,4	6899,4	156877,7	5278,3	124381,5	7065,9	3784,8	258,5	2631,2	25274,6	0	-
2004	608407,5	28802,7	37890,8	35303,9	42496,4	12852	224360,9	9340,9	154141,8	14396,2	5860,1	347,4	2971,9	39642,5	0	-
2005	832831,7	36580,9	57299,3	43057,1	62789,6	14450,2	279453,9	20328,6	215861,1	20429	8041,6	1065	3655,3	69820,1	0	-

Tablo 5. Kamu ve Kamusal Olmayan sektöre verilen krediler (Milyar Riyal) (Devam)

Yıl	Bankalar ve Banka-dışı Kredi Kurumları	Karzulhasana	Mudarebe	Selef	Medeni Ortaklık	Cia'le	Taksit Satış	Temellük Koşuluyla Kira	Konut	Hukuki Ortaklık	Doğrudan Yatırım	Ticari belgeleri satın alma	Amval Muamalat	Tarihi Geçmiş Borçlar	Ötekiler	Murabaha
2006	1179723	40789	90626,9	57189,1	176432,4	59639,9	568070	34806,4	0	21396	11483	2001	8372,9	108915,9	0	-
2007	1615791	51012,6	144801,5	63264,1	258315,8	70377,5	784475,7	29431,8	0	22533,3	14181	2230,2	11233,8	163933,9	0	-
2008	1813250	63690	122452,1	56901,1	306311	78225,5	817676,5	26162,8	0	27921,3	13122,7	-	-	-	300787,1	-
2009	2103916	92813,3	107095,2	27052,5	577635,8	74993,8	771734,1	21482,1	0	32211,7	14883,3	-	-	-	384014,3	-
2010	2903482	119575,5	126724,2	21700,4	1092263	131729,3	902270,2	22602,2	0	44811,1	19473,4	-	-	-	422333,4	-
2011	3456633	178483,5	126240,4	20136,3	1268492	149726,7	1043080	24603	0	67765,2	30037,1	-	-	-	548069,2	-
2012	4067591	216129,7	125732,2	17652,6	1581456	189525,7	1191296	27434,9	0	103724,3	44131,9	-	-	-	570507	-
2013	5347918	281394,2	147675,6	17194,8	2251940	251906,5	1493631	24633,7	0	160125,8	49446,9	-	-	-	669970,1	-
2014	6240944	316861,3	156058,9	25856,4	2615391	286379,7	1835853	27966,6	0	192815,2	57856	-	-	-	725906,1	-
2015	7292800	365900	171200	25900	3206200	305900	1799900	17600	0	248500	79700	-	-	-	802500	269500

Tablo 6. Kamu ve Kamusal Olmayan sektöre verilen kredilerin toplam kredilerden payı (%)

Yıl	Bankalar ve Banka-dışı Kredi Kurumları	Karzulhasana	Mudarebe	Selef	Medeni Ortaklık	Cia'le	Taksit Satış	Temellük Koşuluyla Kira	Konut	Hukuki Ortaklık	Doğrudan Yatırım	Ticari belgeleri satın alma	Amval Muamalat	Tarihi Geçmiş Borçlar	Ötekiler	Murabaha
1984	100	11	18	4	15	0	34	2	0	4	1	12	0	0	0	0
1985	100	11	16	3	13	1	33	1	0	7	4	10	0	0	1	0
1986	100	12	15	4	14	1	36	1	0	7	3	6	0	0	2	0
1987	100	11	13	4	14	2	43	1	0	7	2	3	0	0	2	0
1988	100	10	11	5	12	3	47	1	0	7	1	1	0	0	3	0
1989	100	7	11	7	13	5	47	1	0	6	1	1	0	0	2	0
1990	100	6	10	5	15	7	49	0	0	5	1	0	0	0	2	0
1991	100	4	10	5	18	7	47	1	0	5	1	0	0	0	2	0
1992	100	4	8	7	18	6	46	1	0	5	2	0	0	0	4	0
1993	100	5	8	7	17	6	45	1	0	5	3	0	0	0	4	0
1994	100	4	7	6	18	7	46	1	0	4	2	0	0	0	5	0
1995	100	5	7	5	19	7	45	1	0	3	2	0	0	0	6	0
1996	100	4	7	5	20	7	43	1	0	4	3	0	0	0	7	0
1997	100	5	6	5	12	2	56	1	0	5	3	0	0	0	6	0
1998	100	6	6	6	10	1	58	1	0	3	2	0	0	0	7	0
1999	100	5	6	7	10	2	28	1	31	3	1	0	1	5	0	0
2000	100	4	6	7	10	2	29	1	32	2	1	0	1	5	0	0
2001	100	4	6	7	9	2	31	1	31	2	1	0	0	6	0	0
2002	100	7	6	7	6	1	33	1	30	1	1	0	1	6	0	0
2003	100	6	6	6	7	2	35	1	28	2	1	0	1	6	0	0
2004	100	5	6	6	7	2	37	2	25	2	1	0	0	7	0	0
2005	100	4	7	5	8	2	34	2	26	2	1	0	0	8	0	0

Tablo 6. Kamu ve Kamusal Olmayan sektöre verilen kredilerin toplam kredilerden payı (%) (Devam)

Yıl	Bankalar ve Banka-dışı Kredi Kurumları	Karzulhasana	Mudarebe	Selef	Medeni Ortaklık	Cia'le	Taksit Satış	Temellük Koşuluyla Kira	Konut	Hukuki Ortaklık	Doğrudan Yatırım	Ticari belgeleri satın alma	Amval Muamilat	Tarihi Geçmiş Borçlar	Ötekiler	Murabaha
2006	100	3	8	5	15	5	48	3	0	2	1	0	1	9	0	0
2007	100	3	9	4	16	4	49	2	0	1	1	0	1	10	0	0
2008	100	4	7	3	17	4	45	1	0	2	1	0	0	0	17	0
2009	100	4	5	1	27	4	37	1	0	2	1	0	0	0	18	0
2010	100	4	4	1	38	5	31	1	0	2	1	0	0	0	15	0
2011	100	5	4	1	37	4	30	1	0	2	1	0	0	0	16	0
2012	100	5	3	0	39	5	29	1	0	3	1	0	0	0	14	0
2013	100	5	3	0	42	5	28	0	0	3	1	0	0	0	13	0
2014	100	5	3	0	42	5	29	0	0	3	1	0	0	0	12	0
2015	100	5	2	0	44	4	25	0	0	3	1	0	0	0	11	4

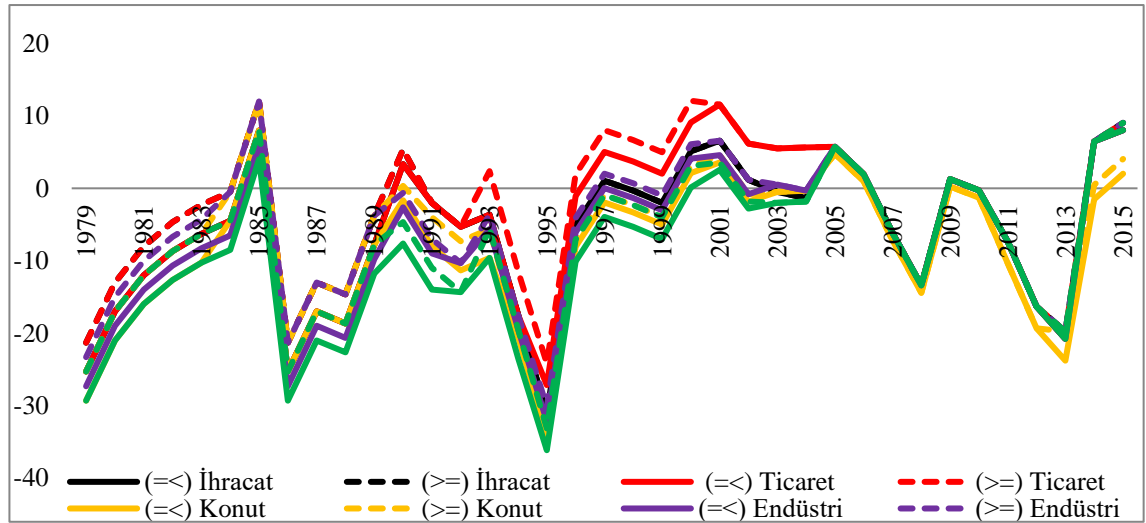
4. MALİ SİSTEMDEKİ KARMAŞA

İran'da bankacılık sistemi iki öncelik arasında kalarak sıkışık bir durumda kendini sürdürmektedir. Birinci öncelik İslami devrimin amaçlarından biri olan İslami ekonominin hayata geçirilmesi ve bunun için önemli görülen faizsiz bankacılık sisteminin uygulanmasıdır. İkinci öncelikte dünyanın her yerinde görüldüğü gibi en azından kendini sürdürmek için gereken kâr elde etmektir. Çoğu yerde birbiriyle çelişen bu amaçları bir arada tutmak için İslami İktisat ve İslami Bankacılık uzmanları fıkıh ve modern kaynaklara başvurarak yeni modeller tanımlayıp uygulamaya çalışmışlardır (Sobhani ve Alimardani, 2016)¹⁸. Bu düşüncelerin gerçekleşmesi için devlet müdahalesine başvurulup ranta kaynak oluşturacak yöntemlerle kamu ve özel bankalar ve mali kuruluşlar düzenlenmiştir. Bu süreçler kendini birikmiş sorunlarda göstererek kredilerin kâr oranında karmaşaya yol açmış ve rantlarından daha az yaralanabilen özel kuruluşları iflas tehlikesiyle karşı karşıya koymuştur.

4.1. Kredilerin Kâr Oranı Bilmecesi

Şekil 1 ve Şekil 2'de gösterildiği gibi enflasyon hesaba kattığımızda çeşitli bölümlerin mevduata uygulanan gerçek kârların değerlerinde sert dalgalanmalar ortaya çıkar. Şekil 5 TÜFE'de enflasyonu temel alarak şekil 1'de gösterilen bölümlerin beklenen gerçek kârlarını göstermektedir.

Bu şeklide açıkça belli olduğu gibi İran İslam Devriminden sonra bazı yıllar dışında konut, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin reel faiz oranları negatif olmuştur. En iyi durumda olan ihracatta bile geçici pozitif gerçek kârlar gözlemlenmektedir. Şekil 5'te gösterildiği üzere Hatemi Hükümetinin (1997-2005) tümünde beklen gerçek kârlarda artış gerçekleşmiştir ve hizmet sektörünün beklenen kârları pozitif bir değer almıştır. Ayrıca Ruhani döneminde (2013-15) de beklenen kârlarda sert artış gerçekleşerek 2014 sonrası pozitif bir değer almışlardır.

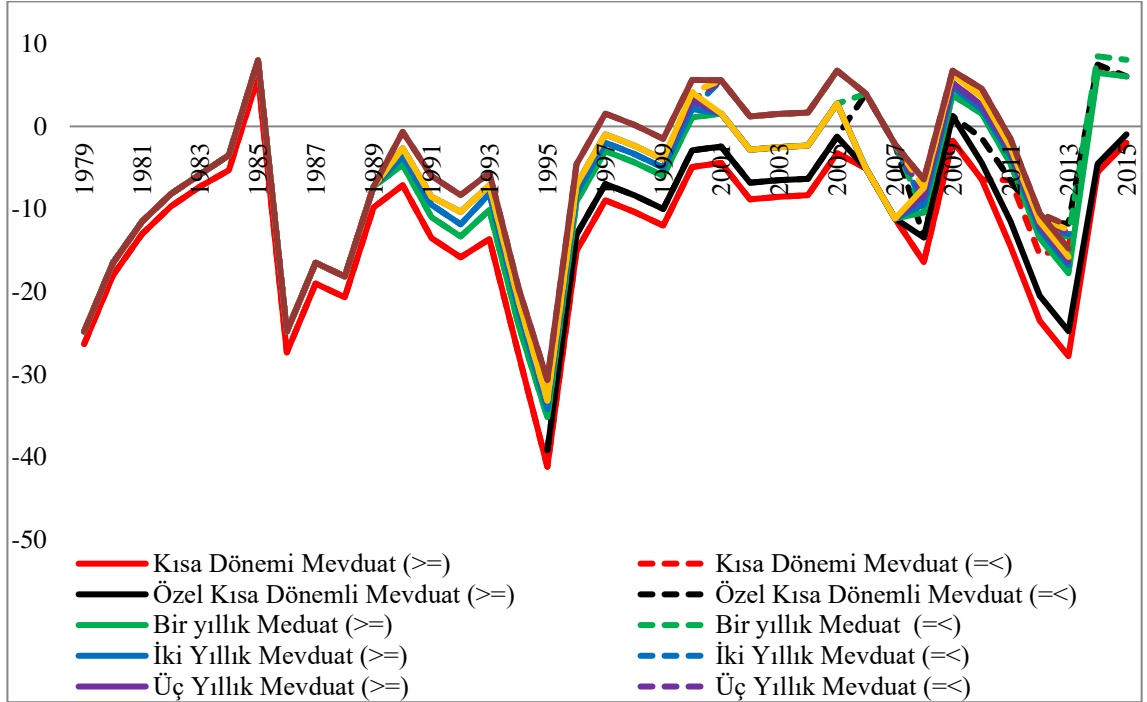

Şekil 5. TÜFE'de enflasyon temel alınarak ekonominin değişik sektörleri ve faaliyetlerinde beklenen gerçek kar oranları

Şekil 6, TÜFE enflasyonunu temel alarak, ticari bankaların mevduata uyguladıkları gerçek kâr oranlarını göstermektedir. Bu verilerden yola çıkarak 1979'dan bugüne değin mevduatın gerçek kârı bazı yıllar dışında negatiftir. Rafsancani hükümetinin son üç yılında (1994-1997) bu değer sert bir biçimde düşmüştür, Hatemi döneminin tümünde görece olarak en iyi

¹⁸ سبحانی, ح. & علیمردانی, پ. (1395). تطابق سیاستگذاری پولی با قوانین و عملیات بانکی بدون ربا در کشور طی سالهای 1393-1363. مجلس و راهبرد, 23, (86).

durumdayken Ahmedinejad döneminde sert dalgalanmalar gerçekleşmiştir ve Ruhani hükümetinde yeniden pozitif eğilimler gözlemlenmektedir.

Şekil 6. TÜFE'de enflasyon temel alınarak ticari bankaların mevduatına uygulanan gerçek kar oranları

Şekil 6'da siyasi ve ekonomik bunalımların etkisi mevduatın gerçek kârları üzerinde gözlemlenmektedir; nitekim devrimin ilk yılları ve savaş döneminde (1979-1988), petrol fiyatlarının düştüğü 1995-1997 döneminde ve nükleer müeyyidelerin arttığı 2010-13 döneminde mevduatın gerçek kâr oranında en düşük değerler gözükmemektedir. Sürekli negatif kâr ile sert dalgalanmalar, bankaların çekiciliğini düşürür ve nakit sermayeleri gayrimenkul sermayelere, altın ve döviz gibi seçeneklerde yatırım yapmaya yöneltebilir. Bu durumda ticari bankalar Merkez Bankası'nın kurallarına rağmen yüksek kârlar ve çekilişler önererek tasarrufları kendilerine doğru çekmeye çalışırlar. Sonuç olarak İran'ın mali piyasasında değişik resmi ve resmi olmayan kârlar ve faizlerin eşzamanlı yaygın olması alışlagelmiş bir olgudur (Komijani, Zamanzadeh ve Bahador, 2016)¹⁹.

4.2. Bazı Özel Kuruluşların Kapanması

Yüksek kârlar ve faizler bankaların mevduat çekiciliğini artırsa da iki önemli soruna yol açar. Birincisi yatırım finansman maliyetlerini artırarak yatırımları azaltır, işsizlik ve düşük büyüme oranına yol açar. İkincisi, bankaların yüksek faizle riskli projelere kredi sağladığı için riskini artırarak bankanın iflasına yol açar. Örneğin Ruhani hükümeti döneminde enflasyonla mücadele politikaları sonucu enflasyon %40'lardan %10 oranına gerilemesine rağmen bankaların mevduata ödedikleri kârlar %20'nin üzerinde kalmıştır (Komijani, Zamanzadeh ve Bahador, 2016). Bu dönemde enflasyon düşse de İran ekonomisinde enflasyon beklentilerinin yüksek olduğu yüksek kârların yaygın olduğunu da anlaşılır kılar (Abunouri, Sajjadi ve Mohammadi, 2013)²⁰. İran Merkez Bankası sözü edilen olumsuz sonuçları denetim altına almak adına 2017 yılının Eylül ayında kısa dönemli mevduata %10 ve uzun dönemli mevduata %15 üzeri kârların ödenmesini yasaklamıştır. Reel faizlerin negatif olduğu dönemde kredi talebi yüksekti ve bankalar sabit kâr oranıyla kredi vermek zorunda idi. Bu durumda yolsuzluklara kapı açarken

¹⁹ كميجانی، ا.، زمانزاده، ح.، & بهادر، ع. (1395). سازوکار مدیریت نرخهای سود در چارچوب سیاست پولی. تهران.

²⁰ ابونوری، ع.، سجادی، س.، & محمدی، ت. (1392). رابطه بین نرخ تورم و نرخ سود سپرده‌های بانکی در سیستم بانکداری ایران. فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی، 1(3)، 23-52.

bankalar veya mali kuruluşlar yeni kredi almanın şartı olarak bir miktar karzulhasana (faizsiz) mevduatın belli bir süre için bloke edilmesi şartını koymuşlardı. Böylece uygulamada reel faizlerin artmasını sağlamışlardı.

Bankaların karşılarında olduğu ikinci önemli sorun gecikmiş veya riskli kredilerin yüksek olmasıdır (Mohammadi, Eskandari, ve Karimi, 2016)²¹. Bu krediler 2013-15 döneminde İran'da bankaları kredilerinin %12'si, dünya ortalaması yaklaşık %4, Türkiye'de %3 ve İngiltere'de %2 oranındadır (Ghadimi, 2017)²².

Bazı iktisatçılara göre İran'daki yüksek kârlar serbest piyasanın kurallarıyla belirlenir ve sonuç olarak bu süreçte müdahale etmek piyasa işleyişini olumsuz etkileyerek eşit rekabet koşullarından sapmaya ve rantçı girişimlerin genişlemesine yol açar. Karşısında, bazı iktisatçılara göre piyasadaki kâr ve faiz oranları piyasa işleyişi sonucu belirlenmemektedir ve devlet bankaları bu kârlarla iflas etmiş durumda olmalarına rağmen Merkez Bankası ve devlet destekleriyle kendilerini sürdürebilmişlerdir.

Bu durumda riskli ve gecikmiş kredileri yüksek olan bankalar yüksek kârları ödemek için üç seçenikle karşı karşıyalar: birincisi iflas ettiklerini açıklayabilirler, ikincisi daha yüksek kâr önermekle yeni mevduat hesapları açıp önceki borçlarını geçici çevirebilirler ve üçüncüsü Merkez Bankasından yüksek faizlerle (2017 yılında %34) kredi alabilirler. Devlet bankaları iflas ettiklerini açıklamaktan kaçmak için devlet desteklerinden yararlanabilirler; ancak, özel bankalar için de birinci seçeneğin zararları öteki iki seçenektan daha fazla olabilir. Ayrıca, bankaların iflası domino etkisi nedeniyle devlet bankaları ve Merkez Bankası için de iyi bir yöntem değildir. Bu durumda bankalar %34'ten daha düşük kârlar önermekle mevduatları bankalara doğru çekip kısa süreli borçlarını kapatarak İran'ın bankacılık sistemini daha riskli bir duruma götürmektedirler.

SONUÇ

İran'ın bankacılık sisteminin karşılaştığı bugünkü çelişkiler ve çıkmazların temel nedeni 1979 devriminin ideolojik amaçları ve modern bankacılığın kâra dayalı olduğu çelişkisi, ayrıca İran'ın rantçı ekonomi yapısından kaynaklanmaktadır. İslam iktisadının önemli amaçlarından biri olan faizsiz bankacılık sistemini kurmak için yeni yol ve yöntemler tanımlansa da bankalar kendi faaliyetlerini sürdürmek için kâr sağlayacak yollara başvurmak zorunda kalmışlar. Kâr sağlayacak yöntemlerin temelinde faizler olduğu için hükümetler düzene müdahale etmişler, ancak bu müdahaleler ranta yol açmıştır. Sonuç olarak bankalar uzun süre gerçek kâr elde etmeden kamu olanaklarını kullanarak kendilerini sürdürmüşlerdir. Bu sürecin uzun süre devam etmesi birikmiş sorunlara neden olmuş ve siyasi bunalımların yaygın olduğu İran'da bankacılık sisteminde çelişkilere ve geniş bunalımlara ortam sağlamıştır. Hükümetler bu sorunu çözmek adına yeni kurallarla yeni müdahaleler yapmak zorunda kalmışlar ve bu da İran'da bankacılık çıkmazının daha da derinleşmesi riskini artırmıştır.

KAYNAKÇA

Abadi, E., Hoseyini, R. (2010). Seyri Tahavole bankdari az Aghaz ta Konun. Bank ve Eghtesad, 110, 17-27

Abunouri, A., Sajjadi, S. ve Mohammadi, T. (2013) Rabete Beyne Nerkhe Tavarrom ve Nerkhe Sude Sepordehaye Banki dar Sisteme Bankdarie İran. Siyasethaye Mali ve Eghtesadi, 1(3),

²¹ محمدی، ت.، اسکندری، ف.، & کریمی، د. (1395). تاثیر متغیرهای کلان اقتصادی و ویژگی‌های خاص بانکی بر مطالبات غیر جاری در نظام بانکی ایران. پژوهشنامه اقتصادی، 16، (62).
²² قدیمی، ع. (2017). معمای سود بانکی؛ بمب ساعتی اقتصاد ایران
<http://www.bbc.com/persian/iran-features-41135057>

23-52

- Ahmadian, A. (2015) Tahlile Sharte Naghdi Boodane Semen dar Muamelate Selef, Pajuheshhaye Feqhi, 11(1)
- Arabmazar, A. ve Keyghobadi, S. (2006) Jaygahe Gharzolhasane der Nezame Bankie İran. Eghtesade Eslami, 6(22).
- Atar, A. (2017). Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye’de İslâmi Bankacılığın Genel Durumu. Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 6(4).
- Ghadimi, E. (2017) Moammaye Soode Banki; Bombe Saatie Eghtesade İran . 20.10.2017 Tarihinde adresinden erişildi. <http://www.bbc.com/persian/iran-features-41135057>
- İmandoost, S.B. (2010) Az Bohranhaye Maliye Dorane Ghajar ta Sheklgiriye Nezame Bankie İran, Pajouheshname Tarikh, 5(18)
- İran İslam Cumhuriyeti Merkez Bankası (2004) Ghanooone Ameliyate Bankie Bedune Reba (Bahreh). Tahran
- Jones, G., Bostock, F., Gerenstein, G., & Nichol, J. (1986). Banking and empire in Iran: the history of the British Bank of the Middle East. Cambridge University Press.
- Kazerooni, S. ve Efshari, M. (2008) Asle 44 Ghanune Asasi ve Chaleshkiye Ferarue Bankdarie Khosoosi der İran. Etelaate Siyasi Eghtesadi, (250).
- Kashi, F.Kh. (2012). Andazegirie Reghabat der Sanaate Bankdarie Keshavar, Ba rooykarde Panzar-Ras. Daneshgahe Payame Noor.
- Komijani, A., Zamanzadeh, H. ve Bahador, E. (2016). Sazokare Modiriyete Nerkhkiye Sood der Chaharchoobe Siyasate Pooli. Tehran.
- Mohammadi, T. ve Karimi, D. (2016). Tasire Motaghayyerhaye Kalane Eghtesadi ve Vijegihaye Khasse Banki ber Motalebate Gheyre Jari der Nezame Bankie İran. Pajooeshhaye Eghtesadi, 16(62).
- Nategh, H. (1992). Bazarganan der Dadoseted ba Banke Shahi ve Rejime Tanbakoo. Paris: Entesharate Khavaran.
- Nazarpoor, M. ve Keshavarziane Peyvasti, A. (2013). Elzamate ehyaie Aghde Mosharekate Hosghooghi Rahbordi baraye Tahaghoghe Bankdari dar Nezame Bankdarie Bedune Reba. Rahborde Eghtesadi, 2(7).
- Pejuyan, G., Shafii, A. (2004) Tahlile Sakhtare dar Sanate Bankdari İran: Karborde Tajrobie Shakhese U Davis. Faslname Eghtesade Meghdari, 5(4), 81-105
- Riyahi, N.I. (1999) Gharardade Ejare be SHarte Tamlik Mogharrarat ve Zevabete Hakem ber An. Kanun. (13)

Schoon, N. (2016). Modern Islamic Banking: Products and Processes in Practice. John Wiley & Sons.

SERPAM. (2013). İslami Finans: İslami Finans Kavramı, Ürünler, Dünyada ve Türkiye’de Gelişimi ve Geleceği. SERPAM. İstanbul.

Saber, M. (2007) Motalee Tatbighie Mahiyate Hoghooghi gharardadhaye Beye Motaghabel ve Jaygahe Ghanunie An. Majalleye Hoghooghi (37).

Saberian, S. (2010) Arzyabie Amalkarde Bankdarie Khosoosi der İran. Tazehaye Eghtesad, 8(128), 120-126

Selami, GH. (1986) Hesabdarie Ameliyate Bankie Bedune Bahreh. Hesabdar. (18)

Sepehvend, M. (2016) Jaygahe Mossesate Etebari ve Vasetegarie Malie Ghre Banki der Nezame Mali. Tahran

Shahabadi, A., Selmani, Y. ve Velinia, A. (2016) Ertebate Tavvarom ve Naetminani Tavarromi der İran ba Takid ber Entezarate Oghalایی. Dofaslname Eghtesade Pooli Mali, 23(120).

Sobhani, H. ve Alimardani, P. (2016) Tataboghe Siyasetgozarie Pooli ba Ghavanin ve Ameliyate Bankie bedune Reba der Keshvar teyye Salhaye 1363-1393, Majles ve Rahbord, 23(86)

Taghavi, M. (2005) Eghtesade Kalan. Tahran: Daneshgahe Payame Nur Yayınları

Hüseyin KARAMELİKLİ

Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

E-posta: hakperest@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7622-0972>

Naseraddin ALİZADEH

Dr. Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

E-posta: na.alizadeh2005@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0724-7394>

Yazı Bilgisi:

Alındığı tarih: 09 Ekim 2017.

Yayına kabul edildiği tarih: 06 Aralık 2017.

E-yayın tarihi: 07 Aralık 2017.

Yazıcı çıktı sayfa sayısı: 24.

Kaynak sayısı: 26.

Hakemler:

Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir Atar (Karabük Üniversitesi – Karabük)

Ahmet Mercimek (Katılım Bankası Yöneticisi -İstanbul, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi SBE Dr. öğrencisi - İstanbul)